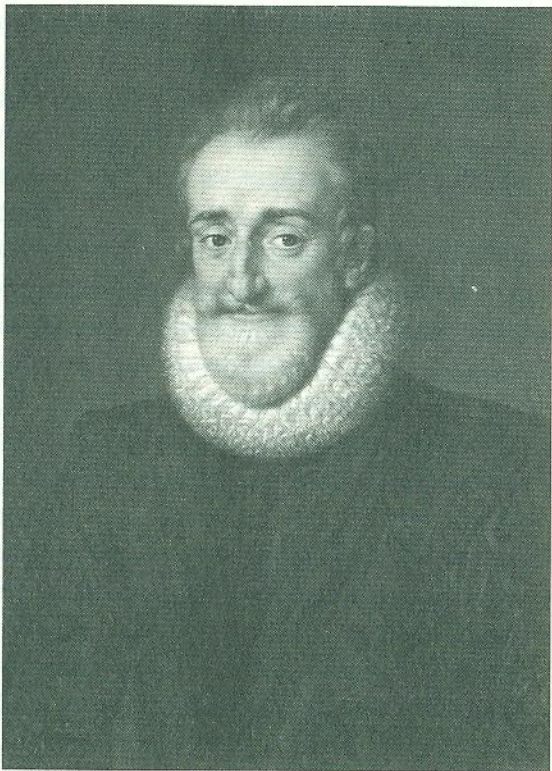

ГЕНРІХ IV

Кинджал для доброго короля Анрі

Генріх IV Бурбон, король Франції. Картина Франса Прубуса Молодшого, 1610 рік. Королівська колекція, Лондон

Зараз ви мене до пуття не знаєте, але я помру одного з наступних днів і тоді ви зрозумієте, чого я вартий і в чому відмінність між мною та всіма іншими.

Такі слова французький король Генріх (Анрі) IV Бурбон сказав напередодні своєї трагічної смерті 14 травня 1610 року від кинджала фанатичного католика Франсуа Равальяка. Поховали монарха 1 липня в абатстві Сен-Дені.

Мабуть, немає у французів улюбленішого короля, ніж Генріх IV Бурбон. Навіть вихор Французької революції лише ненадовго потурбував його останки. Наполеон Бонапарт віддав наказ зберегти залишки величного бронзового пам'ятника володарю на коні, коли його розстрожили якобінці. Майбутній імператор відчував: у минулому не може бути порожнечі. А вже після реставрації Бурбонів, у 1818-му, роялісти відновили пам'ятник «Доброму королю Анрі» на Новому мосту в Парижі.

Проте водночас не варто й ідеалізувати Генріха IV Бурбона. Пристрасть до азартних ігор, нескінченні полювання й амурні пригоди йшли пліч-о-пліч з невтомною відвагою в бою, фантастичною незворушністю й мужністю в десятках битв та під час ухвалення державних рішень. У пам'яті свого народу він залишився людиною, для якої інтереси підданих аж ніяк не були порожнім звуком. Підтвердженням є його відомі слова: «Я хочу, щоб у селянина щонеділі була курка в казанку». І вона там таки була!

Як породження епохи кривавих релігійних воєн, що буквально шматували Францію, Генріх IV розумів: взаємна жорстокість і нетерпимість католиків та протестантів (гугенотів) ведуть до прірви. Країна була на межі виживання й розколу. І все це відбувалося на тлі нездоланного прагнення Габсбургів — іспанських й австрійських — утопити в крові супердержаву, яка лише зароджувалася.

Генріх IV, людина неабиякого розуму, не був схожий на своїх сучасників. Дослідники й нині відзначають: цей м'якосердий, толерантний, скептичний уродженець Півдня, сонячної Наварри, як жоден інший тогочасний монарх, зберіг у собі ренесансний оптимізм.

Жанна д'Альбре, королева Наварри. Портрет олівцем Франсуа Клуе, 1560-ті. Національна бібліотека Франції, Париж

Анрі, третій син Антуана де Бурбона й Жанни д'Альбре, доньки короля Наварри Генріха II, народився 13 грудня 1553 року в місті По (історична область Беарн). Його мала батьківщина — крихітне, але стратегічно важливе королівство, розташоване на північ від Піренеїв. Щасливий дідусь намастив малюку губи часником і влив до рота кілька крапель вина. Хрещення відбувалося в католицькому храмі, але вже через шість років Генріх Наваррський став кальвіністом, як і його матір. Водночас батько був абсолютно безпринципним — тоді він уже здобув посаду командувача королівського війська і став католиком. При дворі короля Франції суворо дотримувалися правила: жоден протестант не міг обіймати державну посаду...

Генріху судилося бути найближчим родичем володарів Франції — представників династії Валуа, й сином Антуана де Бурбона — першого принца крові. Салічний закон (збірник звичаєвого права давніх франків) давав змогу успадкувати престол лише найближчим родичам короля з династії Капетингів по чоловічій лінії, минаючи синів, яких народили доньки короля. Генріх III Валуа, наступником на престолі якого згодом і став Анрі, був його кузеном у 22-му ступені! Шанси наваррця здобути корону Франції здавалися вельми примарними. У короля Генріха II Валуа, який загинув у 1559 році на лицарському турнірі, було четверо синів: Франциск, Карл, Генріх і Франсуа.

Королева-матір Катерина Медічі була італійкою й займала доволі толерантну позицію до протестантів та намагалася встановити в країні релігійний мир. Вона вирішила наблизити до двору Анрі та його матір Жанну д'Альбре — ортодоксальну кальвіністку. Мабуть, вона добре відчула потенціал молодого володаря — й так хотіла повернути його до католицизму та нарешті розв'язати проблему з протестантами.

Гугеноти — «діти короля Гуго», або ж кальвіністи, у Франції XVI століття були згуртованою силою, але становили меншість населення країни. Водночас багато дворян і представників буржуазії, яка лише зароджувалася, ставали прихильниками вчення Жана Кальвіна — затятого женецького противника римського папи. Володіння адептів цього вчення охоплювали більшість південно-західних і південних земель Франції.

За півторарічного правління Франциска II Валуа країна почала скочуватися до громадянської війни. Молодий король фактично віддав владу в руки своєї матері Марії Медічі, яка дедалі більше потрапляла під вплив ортодоксальних, непримиренних представників католицької партії: герцога Франсуа де Гіза та його брата, кардинала Лотаринзького Шарля де Гіза.

Тому в березні 1560 року гугеноти вирішили діяти. Вони хотіли захопити короля та його матір і відсторонити від реальної влади клан Гізів. Проте ці події, відомі як Амбуазька змова, зазнали фіаско. Керівників фронди повісили. Градус протистояння лише зріс, а невинна кальвіністам родина здобула ще більше влади й розпочала репресії.

Катерина Медічі у грудні 1560 року стала регенткою при неповнолітньому синові, коли 10-річний Карл IX змінив на престолі старшого брата, 16-річного короля Франциска II, який несподівано помер від гнійного менінгіту. Помірковані представники католицької партії при дворі, схильні до компромісів із гугенотами, остаточно програли боротьбу за владу в королівстві. А королева-матір поступово стала іграшкою в руках фанатиків.

У 1562 році почалася перша Гугенотська війна, яка охопила майже всю країну. У містечку Вассі в Шампані 1 березня відбулося масове побиття протестантів католиками.

Тоді, за різними даними, загинуло від 100 до 300 гугенотів. Лідери кальвіністів, дядько Генріха Наваррського принц Людовік I де Бурбон-Конде й адмірал Гаспар II де Коліньї відповіли мобілізацією прихильників і звернулися до одновірців у Німеччині й Нідерландах. Під прапори загонів гугенотів стали тисячі добровольців...

Після смерті в бою Антуана де Бурбона, командира королівських військ, якому довелося воювати з одновірцями своєї дружини й англійцями, ситуація у країні стала вибухонебезпечною. Перша з низки (разом вісім) релігійних війн у Франції завершилася 19 грудня 1562 року аж ніяк не тріумфальною перемогою католиків у битві поблизу Дре. Втрати з обох сторін були величезні. Амбуазький едикт, який підписали в березні наступного року, визнавав свободу совісті, але надавав гугенотам обмежені можливості у проведенні богослужінь лише в окремих областях і у володіннях феодалів. Генріх Наваррський після загибелі батька став першим принцом крові.

Протестанти й далі зміцнювали свої фортеці, зокрема багате приморське місто Ла-Рошель. В обороні цього бастіону гугенотів разом з матір'ю взяв участь і змушений у битвах Генріх Наваррський. Невдалою облогою в 1569 році, до речі, керував його кузен — майбутній король Генріх III Валуа.

У серпні 1570 року, після завершення Третьої релігійної війни, у Сен-Жермені було підписано мир. Гугеноти домоглися чергових поступок. Одним із пунктів миру було рішення про широкий знак примирення двох релігійних партій: планували майбутній шлюб Генріха Наваррського з сестрою короля Карла IX Маргаритою (Марго) де Валуа...

Лідер протестантів, адмірал Гаспар де Коліньї, на якийсь час приїхав до Парижа, де його прийняв король. Тобто розпочалося зближення позицій ворожих партій

і почало здаватися, що держава нарешті крокує до миру. Проте католицька партія війни на чолі з герцогом Генріхом I Лотаринзьким з династії Гізів уже готувалася до підступного удару.

Отже, Генріха Наваррського заручили із сестрою короля — Маргаритою (Марго) Валуа й запланували весілля на 22 серпня 1572 року. 18 серпня відбулося вінчання — проте на паперті, а не всередині храму Паризької Божої Матері, бо молоді були різного віросповідання. З нагоди урочистостей у столицю прибули сотні гугенотів.

Весілля відзначали пишню. У палаці на острові Сіте на мармуровому столі було сервіровано вечерю для придворних, «міських магістратів, парламенту, рахункової та монетної палат», яка завершилася балом. Водночас парижани і приїжджі католицькі вожді та їхній почет уже гострили ножі. До них приєдналися селяни з передмість

Різанина у Варфоломівську ніч. Картина Франсуа Дюбуа, 1862 рік. Кантональний музей мистецтв у Лозанні, Швейцарія

столиці — в околиці лютував голод. Нечувана розкіш на весіллі відіграла для них роль червоної ганчірки, французькі ченці з амвонів роз'ястрували гнів католиків проти єретиків...

Біля початків кривавої розправи над протестантською елітою, яку невдовзі назвали Варфоломівською ніччю (події відбувалися в ніч на святого Варфоломія), була сама Катерина Медічі й лотаринзькі герцоги Гізи. Спочатку королева-матір хотіла лише арештувати лідерів протестантів і вбити кілька десятків їхніх наблизених. Проте ситуація вийшла з-під контролю.

У п'ятницю, 22 серпня, було важко поранено Коліньї. Куля з аркебузи зачепила лікоть і кисть руки. Убивця, колишній наставник герцога Генріха Гіза Шарль де Морвер, забіг до будинку католицького каноніка Вільмюра із заднього входу й утік верхи на коні. І хоча король Карл IX Валуа запрягся знайти «винуватців, призвідників і підбурювачів», маховик кривавих злочинів запрацював. Найдіяльнішу участь у побитті гугенотів узяли самі парижани — майже всі ревні католики.

Наступного дня Катерина Медічі під шаленим тиском Гізів ухвалила рішення про масові вбивства — мовляв, щоб запобігти змові проти королівської влади. Карл IX після довгих умовлянь поступився й затвердив список «заколотників», яких треба вбивати без суду й слідства; «помилували» лише Конде-молодшого й Генріха Наваррського. Хоча насправді їхня доля опинилася в руках Маргарити Валуа. Убивці зупинилися в передпокої спальні рідної сестри короля. Вона врятувала закривавленого гугенота, графа Габрієля де Лерака. А потім і новоспеченого чоловіка, його двоюрідного брата, принца Генріха I де Бурбон-Конде з кількома їхніми охоронцями. Проте доля охоронців була трагічною. «Можете собі уявити, — казав